

POVZETEK

Vila Piccoli, je bila del kulturne dediščine, nastale v drugi polovici 19. stoletja, ki ga zaznamuje hitra rast mest in naraščanje mestnega prebivalstva, spremembe v demografski in socialni strukturi prebivalstva, kulturni preporod in razvoj znanosti. Nove gospodarske razmere prinesejo nove stanovanjske tipe, saj mestno zemljišče postane zelo dragoceno, zidanje najemniških hiš in vil pa izjemno donosen posel. Zgradila jo je kot eno izmed prvih najemniških vil v Ljubljani Kranjska stavbna služba d.d. v takrat priljubljenem historičnem slogu. Kmalu jo je kupil njen prvi najemnik uspešen ljubljanski lernar Gabriel Piccoli, po drugi svetovni vojni pa preide v last države.

V izogib popolni izgubi spomina nanjo so izjemni deli vile dobili novo rabo, kot muzealski predmeti, nekaj pa jih je postalo del nove arhitekture, ki je zrasla na njenem mestu. Vrtni paviljon je bil predstavljen na vrt sosednje vile.

Ključne besede: 19. stoletje, kulturna dediščina, stanovanjska arhitektura, vila

VILA PICCOLI

Zgodovinski razvoj mestne četrti med Slovensko in Prešernovo cesto

19. stoletje je čas velikih sprememb. Zaznamuje ga hitra rast mest in naraščanje mestnega prebivalstva, spremembe v demografski in socialni strukturi prebivalstva, kulturni preporod in razvoj znanosti. Vse to je povezano z razvojem industrije in kapitalističnega gospodarstva. Mesta se v tem obdobju spremenijo bolj kot v kateremkoli obdobju poprej, ne samo v prostorskem in organizacijskem smislu, pač pa tudi v miselnosti prebivalcev in iniciativi načrtovalcev. Nosilec mestnega in arhitekturnega razvoja postane meščan, ki s svojimi življenjskimi navadami in kulturno zavestjo odločilno oblikuje razvoj stavbnih in stanovanjskih konceptov.

Razvoj stanovanjske tipologije v 19. stoletju je tesno povezan z razvojem industrijske družbe in z njo povezanih sprememb v urbanistični strukturi mest. Medtem ko je bilo za mesto v obdobju pred industrijsko revolucijo mesto značilno, da so bili stanovanjski in delovni prostori združeni pod eno streho, je razvoj industrije povzročil popolno ločitev dela od bivanja. To pa je seveda odločilno vplivalo tudi na razvoj stanovanjske tipologije. Poleg stanovanjske najemniške hiše je pomembna tipološka novost v stanovanjski arhitekturi konca 19. stoletja stanovanjska vila. Gre za prosto stoječo hišo na samostojni parceli, obdana z velikim, parkovno urejenim vrtom, prvotno namenjeno eni družini.

Medtem ko v 18. stoletju arhitekt ali/in stavbenik gradi hišo za znanega lastnika in se podreja njegovim potrebam in željam, sta zdaj postavljen pred nalogo, da gradita hišo za neznanega lastnika. Izhajata torej iz splošnih potreb tedanjega meščana, gradita v nekem smislu tipsko stanovanje za tipičnega lastnika, ki ni nujno tudi uporabnik.

Piccolijeva vila je stala v predelu mesta, ki je bil do tretje četrtine 19. stoletja stihijsko urejeno območje ob neposredni meji takratnega mestnega središča. Pomembno vlogo pri urbanizaciji in pozidavi tega dela mesta je imela leta 1873 ustanovljena Kranjska stavbna družba d.d., v katero so bili vključeni tedaj najpomembnejši predstavniki ljubljanskega gospodarstva kot Baumgartner, Kosler, Krisper, Luckmann, Malitsch in Mayer. Delniška družba ni bila ustanovljena le kot gradbeno podjetje, ampak je s svojim kapitalom kupovala stavbna zemljišča in jih pozidavala s stanovanjskimi zgradbami. S tem namenom si je pridobila ob današnji Cankarjevi cesti in na Vrtači obsežna zemljišča. Za ta okoliš je zasnovala svoj ureditveni načrt¹, ki ga je s pomočjo mesta tudi uveljavila.

Načrt je bil v glavnem do potresa leta 1895 že realiziran, zemljišča v njeni lasti pa pozidana predvsem z najemniškimi stanovanjskimi hišami in vilami. Delovanje Kranjske stavbne družbe se zlasti razlikuje od drugih posegov v mesto po celovitem pristopu do gradnje. Tu je družba opravila pionirsko delo v celostnem načrtovanju mesta, saj drevorede prvič uporabijo kot spremljavo in poudarek uličnemu prostoru znotraj grajenega mestnega predela.²

Nova mestna četrt se je od starejših močno razlikovala in že tedaj veljala za lepši predel Ljubljane. Odlikovala se je s kakovostno arhitekturo, ki je predstavljala okvir urejenim in bogato zazelenjenim širokim ulicam. Sodila je v zunanji mestni okraj, kljub temu pa so bile parcele po velikosti enake parcelam znotraj strnjeno zazidanega mesta, na katerih so gradili velike najemniške stanovanjske bloke. Način zazidave mestne četrti je načelno določil že arhitekt in urbanist Maks Fabiani v svojem osnutku regulacijskega načrta, bolj natančna pravila glede zazidave pa so bila predpisana v stavbnem

¹ Leta 1876 je mestni inženir Anton Wagner¹, član Kranjske stavbne družbe, izdelal osnutek regulacijskega načrta za zahodni del mesta.

² Darja Pergovnik: Vodnik po spomenikih; Drevorede Kranjske stavbne družbe, Ljubljana 1999, stran 96.

redu, ki ga je Mestna občina ljubljanska sprejela leta 1896³. V njem je zapisano, da morajo biti vile postavljene vzporedno s cesto, pomaknjene v notranjost parcele, najmanj 5 m stran od ceste in 6 m od sosednjih parcelnih meja; med hišami in cesto morajo biti pred vrtovi, "dostojno vzdrževani in urejeni", ter od ceste ločeni z ograjami. Te morajo biti transparentne in postavljene na masivni podstavek, ki ne sme biti višji od 80 cm; hiše ne smejo biti višje od dveh nadstropij nad pritličjem oziroma 17m od tal do strešnega venca; oblikovanje stavb mora biti očem prijetno, imeti morajo lepo oblikovano ulično fasado, vogalne stavbe dve, proti sosednjim stavbam pa ne smejo imeti požarnih zidov.

Ta preprosta določila so zadostovala, da je četrta že do prve svetovne vojne postala eden najbolj reprezentativnih mestnih predelov, kamor so se naseljevali predvsem bogatejši ljubljanski meščani.

Vila Piccoli

Iz arhivskih virov je razvidno, da je Piccolijevo vilo, Cankarjeva 13, kot tudi sosednjo vilo Tomšičeva 12, danes sedež društva Slovenskih pisateljev, zgradila Kranjska stavbna družba za neznanega lastnika. Zgrajeni sta bili med prvimi vilami v Ljubljani leta 1879.

Vila na naslovu Cankarjeva 13 je dolga leta ostala najemniška, nato jo je leta 1893 kupil mag. pharm. Gabrijel Piccoli (roj. 1850 v Rovinju, diplomiral 1873 v Grazu), od leta 1873 lastnik lekarnice Pri Angelu na takratni Dunajski⁴. Farmacevt Piccoli je bil precej uspešen. Zdravilne pripravke je redno oglaševal v tedanjih časnikih⁵. Da so bila njegova zdravila priznana tudi zunaj meja naše dežele, nam da vedeti zlata svetinja, ki jo je leta 1893 prejel na razstavi v Bruslju⁶. Lekarna je bila znana po vestni postrežbi, s katero si je pridobila zaupanje kupcev. Z modernizacijo tako prostorov kot opreme je vseskozi sledila najvišjim zahtevam tistega časa⁷. Nasledil ga je sin z enakim imenom mag. pharm. dr. Gabrijel Piccoli.

Leta 1921 dobi vilo Karolina Piccoli, leta 1963 zamenja lastnika in preide v last družine Ogorevc. Zemljišče s pomožnimi objekti pa je od leta 1961 v rokah občine Ljubljana center, leta 1978 pa postane lastnina Republike Slovenije.

Leta 1978 vilo kupi Slovensko narodno gledališče. V njej je našla svoje prostore uprava Opere in baleta. Nekaj prostorov pa je bilo namenjeno tudi glasbenim vadnicam.

Piccolijeva vila, zgrajena kot najemniška, je bila v rabi kot enodružinska vila, kar je tisti čas redkost. V Ljubljani do konca prve svetovne vojne skoraj ne poznamo enodružinskih vil, saj so si jih lahko privoščili le malokateri ljubljanski meščani.

Visokopritlična enonadstropna vila je bila dokaj klasično zasnovana. Na Cankarjevo cesto je obrnjen glavni bivalni prostor z verando v nadstropju, proti Tomšičevi ulici oziroma parcelni meji z Opero pa pomožni, kot stopnišče, ki povezuje vse etaže, in drugi manjši prostori. Glavni vhod v vilo, do katerega je vodilo zunanje kamnito stopnišče je bil orientiran na Cankarjevo cesto.

Njena zunanjščina je bila oblikovana v historičnem slogu značilnem za ta čas. Vogali so bili poudarjeni z lizenami, pritličje je od nadstropja ločil enostaven pravokoten venec. Okenske odprtine v pritličju so bile poudarjene z v ometu izvedenimi okvirji, z zaključki v obliki ušes, medtem ko so

³ *Stavbinski red za občinsko ozemlje deželjega stolnega mesta Ljubljane*, Ljubljana 1896.

⁴ Sprva je bila lekarna v hiši Slovenska 34, nato so jo preselili v sosednjo hišo Slovenska 36, ki so jo za potrebe lekarniške dejavnosti popolnoma preuredili. Prostor te lekarnice so po drugi svetovni vojni služili tudi kot učilnica za farmacevtske pomočnike.

⁵ Kmetijske in rokodelske novice, Slovenski gospodar,...

⁶ Novica je bila objavljena v časniku Slovenski gospodar, 05.01.1893, letnik 27, številka 1. Članek zgolj skopo navede dejstvo, da je lekarnar Piccoli prejel nagrado za želodino tinktura, malinov sirup, anisette exelsior in curacao naturel. Kako velika in čemu je bila razstava namenjena članek ne navaja.

⁷ Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 637.

bila oknom v nadstropju zgoraj dodane ravne preklade, pod njimi pa girlande. Fasada je izvedena v zaribanem ometu s kamnitim podzidcem. Lesena veranda v nadstropju in umetelno rezljan lesen zaključek napušča, kaže na skromen odmev sočasnih historičnih vil v Avstriji in Nemčiji. Tudi še ohranjeni prvotni elementi v notranjščini nam kažejo na sorodne vzore. Vhod z bogato oblikovanimi lesenimi dvokrilnimi vrati je vodil v manjšo vežo z lesenim stopniščem. Sobe s kasetiranimi vrati so bile opremljene s težkimi lesenimi dekorativnimi stropovi.

Vila je bila sicer obdana z velikim vrtom, ograjenim s kovano ograjo, s katerim pa ni bila funkcionalno povezana. Prvotna struktura vrta pred posegi ni bila več berljiva, ohranjen pa je bil lesen vrtni paviljon ob Cankarjevi cesti.

Ob parcelni meji s soslednjim gledališčem pa je bilo po načrtih iz leta 1899 Viljema Treja⁸, zgrajeno v oblikovanju sorodno pomožno podkleteno poslopje namenjeno laboratoriju. Po načrtih iz leta 1916 je bilo na severni strani dozidano.

Rušitev vile in prezentiranje kvalitetnih elementov

Že leta 1991, ko je bil prvič podan predlog za povečanje opernega gledališča, je bila v konservatorskih smernicah⁹, podana možnost rušenja nekdanje Piccolijeve vile in prizidkov, ki stojijo na vzhodni meji parcele. Vila sicer avtorsko ni predstavljala bistveno novega momenta oziroma preloma s tradicijo, vsekakor pa je predstavljala eno izmed prvih zgrajenih najemniških enodružinskih vil v Ljubljani kot novi tip stanovanjske arhitekture tistega časa. S tega stališča je bila tudi ovrednotena kot arhitekturna kulturna dediščina¹⁰, ki je dajala določeno identiteto mestu. V izogib temu, da popolnoma izgubimo del naše preteklosti, je služba za varstvo kulturne dediščine zahtevala t.i. arhivsko varstvo vile.

Vila z vrtom je tudi del širšega arheološkega območja, ki je varovano kot spomenik¹¹, zato so bila pred rušitvijo vile poleti 2006 izvedena arheološka izkopavanja. Med zaščitnimi izkopavanji je bila dokumentirana antična poselitev s 24 jamami, dvema skeletnima pokopoma in poznoantično antropogeno plastjo, ki je prekrivala jame. Prostor je bil verjetno del lončarske naselbine oziroma bivalno-obrtnega območja v času od 2. do 4. stoletja n. št. Posebej zanimiva je večja podolgovata jama (SE 133), ki je morda služila kot deponija bodisi mesarske delavnice bodisi – kar je še verjetnejše – kuhinjskih odpadkov gostinskega obrata. Poglobljeno obravnavo zaslužita dva skeletna grobova: v prvem primeru gre za odraslega moškega, v drugem pa za med 11,5 in 16,5 let starega mladostnika. Kljub časovno neopredeljivim pridatkom oba grobova preliminarno uvrščamo v čas pozne antike oz. 4. stoletje, ko je nastajala plast, ki je prekrila zgoraj omenjene jame. V poznoantičnem času je bil namreč širši prostor vile v uporabi kot grobišče¹².

Vila je bila pred rušitvijo arhitekturno dokumentirana z vsemi detalji, kakovostne prvine vile in nekdanjega laboratorija pa varno deponirane z namenom ponovne rabe¹³.

⁸ Viljem Treo (1845 – 1926) je prvi in dolgoletni tehnični vodja Kranjske stavbne družbe, ki s svojo dejavnostjo korenito spremeni podobo Ljubljane.

⁹ Konservatorske smernice je izdal takratni Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine.

¹⁰ Vila je vpisana v Register nepremične kulturne dediščine (RKD) pod evidenčno številko enote dediščine (EŠD) 18684 Ljubljana - Vila Cankarjeva 13.

¹¹ Arheološki spomenik 329 Ljubljana–Arheološko najdišče Ljubljana (Uradni list SRS št. 46/90, 2229).

¹² Mija Topličanec, Lokacija SNG Opera (delovni naslov), tipkopis, arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, 2011.

¹³ Leta 2000 sta študentki arhitekture Martina Jelčič in Gabrijela Gril izdelali *Posnetek Piccolijeve vile s pripadajočim vrtnim paviljonom*. Leta 2004 je ZVKDS, OE Ljubljana izvedel valorizacijo elementov vile in prizidka. Pred rušitvijo le te leta

Projektantski biro Arhe d.o.o. z glavnima arhitektoma Jurijem Kobetom in Marjanom Zupancem je bil postavljen pred zahtevno nalogo, da smiselno uporabi vsaj nekaj izjemnih delov vile v novem sodobnem objektu. Bogate lesene stropove so umestili v predvideno jedilnico restavracije v kleti, vrtna ograja pa je postavljena na uvozni rampi v novi prizidek.

Bogata lesena vhodna vrata, držalo za zastavo in priveza iz južne fasade, medeninasto okovje z notranjih vrat in oken ter del hrastovega parketa v samostanskem vzorcu so našli svoj prostor v zbirki Mestnega muzeja.

Arhitekturna oprema sobe v južnem delu pritličja je obogatila Slovenski narodni muzej (enokrilna lesena vrata z okovjem, leseno dvojno dvokrilno okno z lesenimi polkni, lesen dekorativno oblikovan strop).

ZVKDS Restavratorski center je prevzel in deponiral v svoje skladišče kamnite elemente (zunanje stopnice, okvirje kletnih oken, tlak iz veže).

Ravno tako je ZVKDS, OE Ljubljana zahteval ohranitev vrtnega paviljona. Menil je, da bi ga bilo smiselno varovati v okolju s podobnimi lastnostmi. Naprimernejši se je zdel vrt sosednje vile v lasti društva Slovenskih pisateljev¹⁴ na katerem je nekoč že stal soroden vrtni paviljon.

Prestavitev paviljona na sosednji vrt je bila izjemno zahtevna naloga. Na novi lokaciji je bil zgrajen nov podstavek obložen s prvotnimi rustikalno obdelanimi kamni. Leseni del pa s pomočjo dvigala dvignjen, naložen na tovornjak in previdno spuščen na nov zidan postavek. Paviljon je bil nato še obnovljen.

2007 je bila izvedena fotodokumentacija in izdelan je bil seznam izjemnih elementov, ki jih je bilo potrebno ročno odstraniti in deponirati.

¹⁴ Julija 2006 je lastnik vile Tomšičeva 12 Društvo slovenskih pisateljev izdalo soglasje k prevzemu vrtnega paviljona. Vse nastale stroške priprave, prestavitve in restavriranja paviljona je nosil investitor Ministrstvo za kulturo RS.

Viri in literatura:

1. *Arhitektura in urbanizem 19. stoletja v Ljubljani*, nosilec projekta: mag. Breda Mihelič, prof. um. zgod., končno poročilo o raziskovalnem projektu za leto 1993.
2. Arhiv in dokumentacija ZVKDS, OE Ljubljana.
3. *Denkschrift über die Thätigkeit der Krainischen Baugesellschaft während des ersten Viertel-Jahrhundertes ihres Bestandes 1873 – 1898*, Ljubljana 1898.
4. Korošec, Branko, *Ljubljana skozi stoletja*, Ljubljana 1991.
5. Mihelič, Breda, *Natečajne podloge za izdelavo projektov razširitve opere*, Spomeniško varstvene smernice, 1997, tipkopolis, Arhiv ZVKDS, OE Ljubljana.
6. Pergovnik, Darja, *Vodnik po spomenikih; Drevoredi Kranjske stavbne družbe*, Ljubljana 1999.
7. Režek, Marija; Nadbath, Barbara; Pergovnik, Darja; Adamič, Tatjana; Vesel Kopač, Irena, *Konservatorski program za posege v kulturni spomenik SNG Opera in balet, Župančičeva 1, Ljubljana, EŠD 381*, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Ljubljana, 2003.
8. *Slovenski gospodar*, 05.01.1893, letnik 27, številka 1.
9. *Spominski zbornik Slovenije*, Ljubljana 1939.
10. Topličanec, Mija, Lokacija SNG Opera (delovni naslov), tipkopolis, arhiv ZVKDS, OE Ljubljana, 2011.
11. Valenčič, Vlado, Ljubljansko stavbeništvo od srede 19. do začetka 20. stoletja, *Kronika št. 3*, 1970.
12. Valenčič, Vlado: O ljubljanskih stavbnih redih, *Kronika št. 1*, 1967.
13. Valenčič, Vlado: Gradbeni razvoj Ljubljane od dograditve južne železnice do potresa l. 1895, *Kronika št. 3*, 1961.
14. Zgodovinski arhiv Ljubljane, zbirka načrtov.

MARIJA REŽEK KAMBIČ
IRENA VESEL KOPAČ